

Махмуд Дервиш и Хелит Јишурун

7. фебруар 1996.

„ИЗГНАНСТВО У МЕНИ КУЦА ТАКО СНАЖНО, МОЖДА ГА ПОНЕСЕМ СА СОБОМ У ЗЕМЉУ“

Овога лета, 4. августа 2008, навршило се четири године откако је Махмуд Дервиш – „палестински национални песник“, „глас палестинског народа“, културна икона за милионе Арапа – преминуо у шездесет осмој години након операције срца. Како и приличи човеку чије су поетске вечери пуниле стадионе и чије су укомпоноване песме прерасле у химне диљем арапског света, у Рамали, његовом последњем пребивалишту, приређена му је сахрана вредна једног државника, уз говор председника палестинске управе Махмуда Абаса и три дана жалости.

Истовремено и политичар и културна личност, Дервиш је један од главних аутора Палестинске декларације о независности из 1988. Његова поезија, нарочито она из прве фазе стваралаштва, бележи палестинско искуство од 1948. па надаље, и то не само сву његову ширину, већ и конкретне догађаје као што су израелска инвазија на Либан 1982, масакри у Тел ал-Затару и Сабри и Шатили, Прва интифада, и друге. Под израелском опсадом и под бомбама из 1982, написао је аутобиографски мемоар о свом десетогодишњем изгнанству у Бејруту под насловом *Сјећање за заборав*, а у разговору који је пред вама често ћемо се на њега освртати.

Дервишева поезија увек је била мешавина политичког/колективног и личног/појединачног. Иако осамдесетих преовладава ова прва димензија, у каснијем периоду његова поезија постаје све личнија. Његову збирку *Заишо си коња оставио самој?* из 1995, коју такође помињемо у овом разговору, многи сматрају прекретницом и прва је од његових тридесетак књига поезије (преведених на преко двадесет језика) која је готово искључиво лична. Све већи нагласак на личном може бити, бар делимично, одраз својеврсног повлачења из политике након потписивања Споразума у Ослу 1993. Он се тад повукао из извршног одбора PLO-а, у знак протеста због неправедних услова споразума, иако треба рећи да никад није критиковао ни PLO ни сам споразум. Но, била она политичка/колективна или лична /појединачна, сва Дервишева поезија на свим нивоима одише темама идентитета и изгнанства, одражавајући не само његов лични животни пут (који га је водио од Галилеје до Москве, Каира, Бејрута, Туниса, Париза, Амана и Рамале), већ поред тога, и изнад свега, одређено стање духа.

Израелска песникиња и књижевна критичарка Хелит Јишурун до танчина истражује ове теме у подужем разговору с Дервишем, вођеном на хебрејском. Разговор се догодио 7. фебруара 1996. у Аману, у Јордану, где је Дервиш чекао израелску дозволу да се насели у Рамали. Разговор је најпре објављен у израелском часопису о култури *Hadarim* (који је покренула и уређивала Јишурун), у пролећном броју за 1996. годину. Готово одмах потом, Симон Битон га преводи на француски, да би

исте године био објављен у јесењем броју часописа *Revue d'études Palestiniennes*, сестринском издању наше публикације.¹ Уз то, појавио се и у збирци интервјуа с Дервишем под насловом *La Palestine comme métaphore* (1998), коју као уредници и преводиоци потписују Елијас Санбар и Симон Битон.

Дервиш, чији звездани статус остаје непомућен, дао је на стотине интервјуа. Оно што овај разговор чини вредним објављивања шеснаест година након што је снимљен и четири године након његове смрти није само његова дужина (одломци приређени овде чине тек половину оригиналног интервјуа), већ и специфична интеракција између Дервиша и његове саговорнице, која, и сама песникиња, детаљно познаје његов опус, али је израелска ционисткиња (ма како либерална). Дух благонаклоности, сродност искуства, заједничка интересовања и везе, уз назоре који су често супротстављени, дају овом разговору тон суздржане напетости између пријатељски настројених супарника; провокативна питања навела су Дервиша да формулише или објасни ставове и мишљења о бројним питањима, становишта која би се можда подразумевала, па га стога арапски саговорник не би о њима ни питао, нити би се њима бавио. У исти мах, овај интервју далеко се помније него иједан други бави Дервишевим односом према хебрејском језику, као и његовим ставовима према Израелу и Израелцима. Ти делови разговора, који откривају богатство и комплексност духа овог човека, такође јасно илуструју хуманизам, ширину погледа и инклузивност који су одувек били кључна обележја његовог погледа на свет и његове поезије.

Интегрални текст разговора је са хебрејског на енглески први превео Адам Јејл Стерн, који је тренутно докторанд на студијама религије на Харварду, у оквиру једног већег пројекта. Напомене уз текст такође су његове. Наша публикација му се захваљује на дозволи да објавимо ове подуже одломке из његовог превода.

Хелит Јишурун: *Након штринаесџ година ѡроведених у Паризу ѡреселили сџе се у Аман. Из једноџ изџнансџва у груџо?*

Махмуд Дервиш: Преселио сам се с једног места на друго. На то су ме навели историјски тренуци у региону. Нисам овамо дошао да бих учествовао у тим догађањима, већ [због] сопствене савести; није јој било лако да буде толико далеко од те нове динамике. Не бих рекао да се селим из једног изгнанства у друго, јер моје изгнанство упућује на

два могућа значења.² Данас је изгнанство [и] психолошка, унутрашња ствар. У арапском свету сам више на своме.

Х. Ј.: У Сјећању за заборав џишеџе следеџе: „Посџао сам џјесник који је џраџао за дјечаком који је некада био у њему, коџа је осџавио на неком мјесџу и заборавио. Пјесник је ограсџао и није дозволио

¹ Мисли се на *Journal of Palestine Studies*. Интервју је овде објављен конкретно на јесен 2012. године (vol. XLII, no. 1, 46–70). (Прим. ред.)

² У дословном преводу с хебрејског на енглески ова реченица гласи: „Не бих рекао да прелазим из једног изгнанства [galut] у друго, због тога што сам ја изгнан [galui] – да ли се тако каже? – у изгнанству [goleh], и то упућује на два могућа значења.” Дилема коју у свом одговору износи Дервиш огледа се у томе да ли је граматички исправно употребити придев *galui* да се опише стање изгнанства.

да заборављени гјечак ограсџе” (Derviš, 2025: 101).

М. Д.: У мом случају, нема суштинске разлике између приповести о властитом детињству и приповести о мојој домовини. Раздор који ми се десио у приватном животу снашао је и моју домовину. Детињство и домовина отети су ми у истом тренутку. Постоји у трагичности тог догађаја извесни паралелизам и јединство. Кад се 1948. догодио овај наш огромни раздор, из постеље детињства искочио сам на пут изгнанства. Имао сам шест година. Читав ми се свет окренуо наглавце, детињство је остало замрзнуто, није пошло на пут са мном. Питање је да ли је могуће повратити отето детињство враћањем отете земље, и то је поетска потрага која диктира ритам те песме. Проналазак Махмуда Дервиша, детета које је некад постојало, могућ је само у тој песми. Не у стварном животу.

[...]

Х. Ј.: У разговору за Masharif³ каже ње следеће: „Након што сам одсечен од њородице и животиња у Хауфи, открио сам да сам био размажени син зашто што сам био одсушан, не зашто што сам био најбољи.”

М. Д.: Да. Од куће сам отишао млад. Био сам искомплексиран због тога што код куће нисам имао љубав и подршку. Ја сам млађи син и мајка ме је увек тукла без разлога. Кривила ме је за све лоше

ствари које су се дешавале у нашој кући или у нашем окружењу. Тек кад сам доспео у затвор 1956. године (због акција против окупације Газе и напада на Египат), кад ме је мајка посетила, пољубила ме, донела ми кафу и воће – тек тад сам схватио да ме воли и да је мој првобитни утисак био погрешан. То ме је изузетно обрадовало, као да је у мени синула некаква светлост. Вредело је платити ту цену [затвор] да осетим њену љубав. Тамо сам написао једну песму, „Мајци” (Дервиш, 2015: 17–18). Људи су ову песму – ову исповедну песму којом сам хтео да се искупим за то што сам мислио да ме мајка мрзи – тумачили као песму о националној чежњи. Нисам очекивао да ће је – захваљујући Марселу Халифи – певати милиони и да ће мислити да моја мајка представља домовину. Та песма је била писмо помирења које дете упућује мајци.

[...]

Х. Ј.: Говорили с ње и њисали о човеку који се њојављује у ноћи, њева, ња нес њаје. Ко је њај човек?

М. Д.: Сећате ли се етикете „инфилтратора”? Мислим да ће прича о инфилтраторима тек бити исписана. Палестински писац и даље мора да пише ту причу. У тренутку кад је оснивана држава, кад је рађен попис становништва, ми смо били избеглице у Либану. Кад смо се вратили, две године касније, у земљу смо ушли као инфилтратори. Пристигли смо у Даир ал-Асад. Сваки пут кад би дошла полиција, ми бисмо се скривали. Кад год би надстојник дошао у школу, наставници би ме сакривали јер сам био илегалца. Можете замислити како је то утицало на једног седмогодишњака. Ту врсту психолошких

³ Часопис на арапском језику који је између 1994. и 1996. у Израелу објављивао палестински писац и новинар Емил Хабиби. Године 2002. поново су га покренули и уређивали Антон Шамас, Салман Масалха, Мухамед Ганаим, Рамзи Сулејман и Антон Шалхат.

комплекса и непријатељства који постоје између детињства и неког режима. Из периода у Даир ал-Асаду памтим једног човека, предивног гласа, који је ноћу долазио до комшијских кућа на ободу села, свирао рабаб и певао своју причу: о томе како је отишао од куће и прешао границу и како се вратио, присећајући се те ноћи и тог месеца, с носталгијом која разара душу. Његова се музика утопила у моје несвесно. Наслутио сам да те речи дочаравају стварност. Научио сам да уметност настаје из једноставних ствари. Хтео сам да опонашам тог човека.

Х. Ј.: *То буди асоцијације на Шехерезаду, која ноћу приповеда своју причу не би ли се сјасла.*

М. Д.: Тако је. Сећам се, док смо још били у свом старом селу [Ал-Бирви], мој деда је сваке вечери имао госте, долазили су да попију чај или кафу и имали су сличан ритуал. Неко би читао одломак из неке књиге и певао. То је део арапске културне традиције.

То је уточиште од дана и од страдања. Полиција долази дању. Кад говорите о страдању, у себи осећате моћ стварања. Као што је Бог створио свет, човек има моћ да ствара поезију.

[...]

Х. Ј.: *Постоје ли Ваше ђесме које нису најисане у сјању изјансјава? Није ли сјање изјансјава реална ђаралела сјању ђесника – свакој ђесника на свеју – између домовине и изјансјава?*

М. Д.: Све што сам написао може се окарактерисати као поезија изјансјава. Рођен сам у изјансјаву. Изјансјава је врло широк појам, а и врло релативан.

Постоји изјансјава из друштва, изјансјава из породице, изјансјава из љубави, изјансјава у себи самом. Сва је поезија израз изјансјава или другости. А кад је одраз реалног искуства, онда је то сублимирано, сажето изјансјава. Налазим га у свакој речи за којом трагам по своме речнику. Не жалим се. Упркос свему, изјансјава је у великој мери допринело развоју мог писања. Омогућило ми је да се носим с путовањем између култура, између народа, између градова, између боја.

Х. Ј.: *Изјансјава је Вашу ђезију учинило исјанчаном, обојатило ју је. Донело јој је ђреобрајај који је ђолико недосјајао ђезији коју сје ђисали ђре но ђио сје најусјиоли земљу.*

М. Д.: То је тачно, али дозволите ми да се вратим на нека од својих пређашњих становишта. Раније сам веровао да је поезија врста борбе, док данас не мислим да она има некакав задатак који мора одмах да испуни. Њен је утицај врло спор, кумулативан. Управо ми је дистанца помогла да постигнем истанчанији тон. Она ми је омогућила да посматрам себе, да посматрам окупацију, пределе, затвор. Додала је одређену узвишеност и постала религија лепоте без обавеза. Нестајање у дистанци је ослобађање. Што вас неко мање зна, то ви више знате себе. То је и ствар зрелости. Више сам читао, пратио европску поезију. Научио како да опростим. Јер сви смо ми напоследку изјансјави. Окупатор и ја – обојица патимо од изјансјава. Он је изјансјава у мени, ја сам жртва његовог изјансјава. Сви ми, на овој прелепој планети Земљи, сви смо ми суседи, сви смо изјансјави, сви ходимо истом стазом људске судбине, а уједињује

нас потреба да испричамо причу о том изгнанству.

Х. Ј.: *Није ли то идеализовање дис-танце? Не постоји ли цена која се плаћа за изнанаство?*

М. Д.: Постоји лична цена чежње у изгнанству. Осећај измештености на маргину. Али накнада се добија у виду стварања света који је паралела стварности. А то исто постиже и дистанца. Географска дистанца уз то ствара и временски оквир песме, који не мора да одговара садашњици.

[...]

Х. Ј.: *На односу између „земље” и „поезије” почива сва Ваша поезија. Каква је то однос у њима?*

М. Д.: Земља је моја прва мајка. Из ње сам рођен и у њу ћу се вратити. У њој је читав циклус људског живота. Она је наше право небо. Одроз неба у огледалу, могло би се рећи. Узнесемо се, па потом спустимо и уснимо. Можда је то место где ћемо срести Бога. Путем који води преко тла. Пошто ми је земља отета и с ње сам прогнан, она се претворила у извор и пребивалиште мога духа и мојих снова. Те околности постоје независно од места које земља заузима у моме делу. Симбол домовине. Она представља сву чежњу и снове о повратку. Али немогуће је у њој видети само место; она је и тло читавог света, и то је нешто на чему у мојим стиховима све почива. Она је синтеза. У исти мах је извор поезије и оно од чега су саткани поезија и језик. Понекад није могуће разликовати језик и тло. Земља је песма у свом физичком облику.

Х. Ј.: *Хтео бих да Вам пошљем њихове о циклусу песама под насловом Једанаест планета на последњем андалузијском небу. Шта Андалузија значи за арапску поезију? Шта она значи за Вас? „...[Д]а л’ беше Андалузија овде или тамо? На земљи... или у стиховима?” (Дервиш, 2015: 57)*

М. Д.: У арапској традицији, Андалузија је колективна тужбалица за изгубљеним рајем. Она је драматична привлачност прошлости. То наликује на цахилију, предисламску поезију, у којој неко тугује за местом, за домом ког више нема. То је та традиција: песма мора да почне лamentsом над камењем и шаторима који су нестали. То је поезија номада, који иду од места до места. Песник иде напред и затиче камење: Лејла је била овде, Лубна је била овде.⁴ Драга више није ту. Након тога [песник] иде даље и описује коња или камилу, а затим прелази на метафизичка питања. Андалузија је то изгубљено место. Касније, Андалузија је постала Палестина. Популарна поезија о Палестини написана педесетих и шездесетих формулисала је ту паралелу: изгубили смо Палестину баш као што смо изгубили Андалузију. Ја на то не гледам тако. Одувек сам говорио: Андалузија се можда врати. Написао сам *Једанаест њихова*... да одам почаст петстој годишњици протеривања из Шпаније и Колумбовог доласка у Америку. Знате да је тамо стигао игром случаја. Моје песме су биле глас арапског песника у оквирима ових значајних историјских догађаја. Андалузију не сматрам својом, нити Палестину сматрам изгубљеном Андалузијом. Покушао сам да остварим дијалог између

⁴ Лејла и Лубна су две личности из традиције класичне арапске љубавне поезије.

свих изгнаних на овом свету и нисам полагао право на Андалузију. Али разумем бол и сузе Арапа који су на једном месту живели седам стотина година, који немају друге домовине, који немају другог места сусрета, и који су одатле отерани. Мој поглед није колонијални. За другошћу људи трагао сам повсуда. Зато Андалузија може бити и овде и онде, на било ком месту. За мене је Андалузија место сусрета свих странаца с циљем стварања људске културе.

Не ради се само о томе да је коегзистенција Јевреја и муслимана превладавала, већ и о томе да је њихова судбина иста. Отишли су заједно. Шпанска влада је тражила опроштај од Израелаца; нису га тражили од Арапа. То је баланс моћи који нема везе с тим шта је људски. Андалузија је за мене реализација сна из песме. Хуманистичко и културно златно доба.

Х. Ј.: *Не мислише ли да сће кренули шим љушем збој шота што сће били у сћању изнансџва? Сад кад се љубав љрема домовини исџољава у свакодневним мукама, да ли ће биџи неџходно враџиџи се шим љушем, назад у сџварносџ? Да ли Вас шо брине?*

М. Д.: Ту не постоји песничка веза. Постоји политичка веза. За поезију је пожељнији тренутни амбијент. Имамо чаробна решења за сваки проблем, рецимо за то да нам треба држава. Тако размишљамо политички. Из књижевне перспективе, то је погрешно. Кад Палестинци буду имали своју државу, књижевни изазов биће још већи... Многи палестински писци се ослањају на то што државе нема. Али држава није тема за књижевност. А није ни домовина. Кад имате домовину и о њој говорите с патриотским заносом, то је ван сваке памети.

Зато ће се значајан део палестинске књижевности наћи у ћорсокаку, у кризи. Снови ће се остварити, и шта онда? Мене та криза неће снаћи. Ја сам то већ превазишао. Своју сам домовину изградио, па и државу засновао, у своме језику. Ако у поезији нема простора хуманизма који се дотиче људског, текст умире. То не значи да се мора писати о глобалним темама. Књижевност настаје из свакодневног, али да ли је одређују границе домовине? Шта је домовина? То је место које људима даје прилику да расту. А не да од ње праве заставу. У песми „Примирје с Монголима” кажем да ћу од заставе направити чарапе. Нећу свој живот посветити једној застави. Жан Жене је рекао да је домовина једна глупа идеја, осим за оне који је још увек немају. Гојтисоло, шпански песник, на то га је питао: „А шта кад добију домовину?” Жене му је одговорио: „Нека је баце кроз прозор.”

Х. Ј.: *У Вашој љоезији насџалој шоком љроџекле деценије све више љримећујем љприближавање јеврејском љлегисџу – насџалом шоком сџоџина љодина изнансџва – сџрам односа џексџа љрема сџварносџи, љрема аџсџракџном „месџу” насуџроџ физичком месџу. У Сјећању за заборав љишеџе следеће: „Ми смо разумјели Либан само као језик који је у нама обзнанио инсџинкџи за оџсџанак” (Derviš, 2025: 64). У исџој књизи кажеџе и ово: „Јер је Палесџина из домовине љреџворена у слоџан, начин коменџа-рисања доџађаја...” (2025: 66). Знам да Вам смеџа љоређење судбине Јевреја и судбине Палесџинаца, заџо шџо наџовешџава извесно „џакмичење” у џоме ко је већа жрџва.*

М. Д.: Пре свега, то ми поређење не смета све док говоримо са становишта

књижевности. У том домену, национализам не постоји. Мислим да ће неуро-за око тога да ли то поређење треба прихватити или не проћи кад наступи мир. Јевреји се неће стидети да у себи пронађу арапску компоненту, а Арапи се неће стидети да признају да су саздани и од јеврејских елемената. Нарочито кад говоримо о „Ерец Израелу” на хебрејском и „Палестини” на арапском. Ја сам син свих култура које су прешле преко тог тла – грчке, римске, персијске, јеврејске, отоманске. То је присуство које постоји у самој суштини мог израза. Свака моћна култура је прошла и нешто оставила. Ја сам син свих тих очева, али припадам једној мајци. Да ли то значи да ми је мајка проститутка? Моја мајка је ова земља; она их је све примила. Била је и сведок и жртва. Исто тако, ја сам син јеврејске културе која је постојала у Палестини. Зато не узмичем пред тим поређењем.

*Мој ѿолег није колонијални.
За друѿошћу људи ѿраѿао сам
ѿосвуда.*

Међутим, услед политичких тензија – које кажу да Палестинаца не може бити тамо где је Израел – нисмо прихватили чињеницу да смо творевине сличних околности и да се такмичимо у томе ко је већа жртва. Већ сам гледао многе ционисте како губе живце кад их подсетимо да је *шоа* задесила и друге народе. Као Ели Визел, који је написао: „Зашто кажу да је оно што се догађа у Босни *шоа*?” Као да Јевреји на њу имају монопол. Кад год сам био позван да учествујем на неком фестивалу или у некој телевизијској емисији, увек су, у име равнотеже, захтевали и израелског писца... Зашто ја морам бити дефинисан кроз

своју везу с Израелцима, била она позитивна или негативна? То је политика. Тиме наш књижевни рад претварате у политику. Томе сам се противио. Но, постоји ли нешто што је заједничко мом и јеврејском путу? Чини ми се да постоји. Са становишта људске судбине, постоје многа укрштања. То је и добро и лоше. Бојим се да то може да створи гето. Да ћемо на крају у том гету уживати.

Х. Ј.: *Да ли је држава ѿѿо?*

М. Д.: Мора се што пре заборавити на то чаробно решење и понашати се као да је држава нешто посве природно. Ви сте некад величали своју државу и тако ступили у гето. Сад из њега покушава-те побећи. Постоји разлика између та два гледишта, политичког и интелектуалног. Ви сте сопствено изгнанство сами створили, нисмо га створили ми.

Х. Ј.: *То је била иѿѿоријска нужносћ.*

М. Д.: Хтео бих да Вас подсетим на једну осетљиву ствар. Нисам баш сигуран да се међу млађим генерацијама Јевреја већина и сећа да живе у изгнанству, било то у Европи или у Америци. Да ли појам „домовине” живи у вама кроз све генерације? Да ли сви Јевреји у себи носе такву чежњу? А опет, сваки се Палестинац сећа да је имао домовину и да је из ње изгнан. Тога се не сећа и сваки Јеврејин, јер је од тада прошло две стотине година. Палестинац – за њега до-мовина није сећање, није некакво интелектуално питање. Сваки Палестинац је сведок тог губитка.

Х. Ј.: *Јевреји су дуѿо били у изѿнан-сћву. Шѿа желиѿе рећу?*

М. Д.: Да Палестинац проживљава нешто конкретно. Да је ваше изгнанство

слично изгнанствима свих других народа.

Х. Ј.: У шекспију „Игенџиџеџи од сусџива” љошџивџе се љокушају да се Јевреји уџореде с Палесџинџима. Одбијаџе да у нама видџе своџ исџториџскоџ двојника.⁵

М. Д.: Тад сам говорио о стању у окупираним територијама. И неопходно је разликовати окупатора и окупираног.

Х. Ј.: У Сјећању за заборав љишеџе следеџе: „Морамо да знамо шџа хоџемо: нашу земљу [...] или чак слику о нашој но-сџалџији за својом земљом у земљи?” (2025: 96). Да ли је шџо чежња за љредме-шџом или за њеџовим одразом?

М. Д.: Широка значења домовине, револуције и патриотизма саздана су од крхких елемената. Домовина је шџирок појам, али кад одемо у домовину трагамо за конкретним дрветом, конкретним каменом, прозором. Ти су њени чиниоци веома интимни, и нису ни застава ни химна. Ја чезнем за малим стварима.

Ваше питање, о предмету или одразу, срце ми припрема на разочарање. Само, како да до тог питања уопште стигнем, имам ли ја право да будем тамо?!

Х. Ј.: Да ли Вас брине да ћеџе шџа сан изџубиџи?

М. Д.: То је живи мит у мојој поезији. Увек је присутан страх од сламања сна. У својој последњој књизи кажем овако: „Имам један сан: да нађем сан.” Сан је парче неба које постоји у свакоме. Не можемо бити ни неумерено реалистични

⁵ В. Mifgash/LiqA 7–8 (јесен 1987), 46–47. Арапски и хебрејски текст штампани су један до другог.

или прагматични. Потребно нам је то небо. Да оствари равнотежу између онога што је истинито и онога што је имажинарно. Тај сан спада у домен поезије.

Х. Ј.: У исџој књизи љишеџе следеџе: „Мој живоџ је скандал моје љоезије, а моја љоезија је скандал моџ живоџа” (2025: 184).

М. Д.: Шта то значи? Ја сам тако рекао? То је грешка у преводу.⁶ Употребџо сам реч *faḍīḥai*. *Faḍīḥa* на арапском није напросто срам, већ откривање. *Faḍīḥa* је супротно од тајновитости, од прикривања. *Faḍīḥa* је разоткривање. „*Faḍaḥtu sirri*” – открио сам своју тајну. Поезија не може да прикрије истину у мени. Поезија је скандалозно откривање моје тајне.

Х. Ј.: О Бејруџу љак љишеџе следеџе: „Да ли је шџо љрад или маска? Изџнан-сџиво или љјесма?” (2025: 104). Да ли је Бејруџ љосџао меџафора за љоезију?

М. Д.: Био је то веома кратко. Либан нисмо познавали. Живели смо у гету који смо у Бејруту за себе створили. Свако се од нас питао шта је Бејрут. Ни Либанџи га нису познавали. Прави Либанџи живе у брдима. Бејрут је попут Менхетна, мешовит град. У Бејруту смо видели само себе. Свака улица тамо је град за себе. Нарочито у доба рата. Употребџо сам га да истакнем противречности тог феномена. Бејрут је био феномен. Нисам сасвим задовољан оним што сам написао у том периоду. Те 1975. рат

⁶ “My life is the scandal of my poetry, and my poetry is the scandal of my life.” У преводу интервјуа на енглески користи се реч *shame*, док се у фусноти наводи овај цитат, у којем се јавља *scandal*, што се чини ближе Дервишевом намераваоном значењу. (Прим. љрев.)

већ беше почео. Стигао сам тамо две године раније. Написао сам „Песму за Бејрут”. Либанци њом нису били задовољни. Рекли су: „Ово није твој град.” Рекли су да сам странац. Осећао сам да сам тамо у пролазу. Свако ко је имао шесто чуло могао је да осети да палестински субјект не може дуго опстати у Бејруту. Између Либанаца [с једне стране] и Палестинаца и Сиријаца [с друге] кренула су да бујају националистичка осећања. Наше присуство било им је неугодно. Нису могли да поднесу терет палестинског питања. Могу да их разумем.

То је једно поглавље из мог живота. Бејрут није био песма. Био је маска.

[...]

Х. Ј.: Већ неко време на Вас ілегају као на палестинској националној песници и заслужили сће дивљење нације. Зар овај сћашус не ујрожава Ваш песнички развој? Не осећаише ли се као његов зашоченик?

М. Д.: Зависи од тога шта се подразумева под „националним”. Ако је национални песник нечији представник, ја не представљам никог. Нисам одговоран за то како се моји текстови тумаче. Али у склопу мог индивидуалног гласа постоји и колективни глас, хтео ја то или не. Кад говорим о тужној зимској вечери у Паризу, свиђало се то мени или не, сваки Палестинац мисли да говорим у његово име. Ја ту не могу ништа. Али ако се под тиме подразумева да је национални песник неко ко исказује дух народа, то ћу прихватити, то је прелепо. Сваки песник на свету сања о томе да његов глас буде и глас других. Нажалост, критичари су ми пришили ту ознаку како би могли да кажу да сам песник заједнице, па да би онда покушали да мој

текст прогурају у политичку арену. Али политика у нашим животима не састоји се од политичких партија, она је један од назива за судбину. Ја стојим у средишњици, на граници између јавног и личног гласа. Но, мени то заправо није ни важно. Можда баш зато што поседујем ту врсту популарности могу да удовољим себи и кажем да је не желим. А кад би ме заборавили – онда бих је прижељкивао. Важно ми је да се осећам слободно. Не прија ми чињеница да се од мојих песама нешто очекује, али тим очекивањима не подилазим. Кажу да је свака моја љубавна песма о земљи. Да је „Рита” у Једанаесіт іланеша Палестина. „Рита” је еротска песма, али мени нико не верује.

Х. Ј.: Ко је Рита?

М. Д.: Рита је псеудоним, али упућује на једну одређену жену. То име у себи носи снажну жудњу, али и моћ и слабост и дистанцу.

Х. Ј.: Ипак, у песми „Ришина зима” иишеише следеће: „Нема земље за два иишјела у једном, нема изінансћва за изінансћво / у овим малим собама [...] узалуд іјевамо између два іонора” (Derviš, 2022a: 314). У овом сћиху іовори Рита; іе речи звуче као іолиіишчка іарола.

М. Д.: Зашто не хуманистичка парола или трагична парола? Ако бих Вам рекао да се ради о Јеврејки, да ли би Вам и даље звучале политички? Можда је то израз конфликта, кад националне разлике спречавају тела да воде љубав или да наставе љубавну причу. Рита из мојих песама је Јеврејка. Да ли је то тајна? Тајна коју откривам?

[...]

Х. Ј.: *Направили сће у свом живоју један значајан прелазак: најустили сће Ракаx⁷ и прешли у PLO. Друим речима: с марксистичко-комунистичких убеђења на национални покрећ. Дали сће „на своме” у свеју који је искључиво национални?*

М. Д.: Немам проблем с тим преласком, због тога што је PLO једна идеолошки разноврсна структура. У њој има много струја. Овај прелазак нема везе с променом у идејама, већ с променом средстава за деловање.

Х. Ј.: *Пушовали сће 1970. с Комунистичком делеацијом младих, ја дезертирали и оишли у Еијиаџ, и након њој пушовања нисће се враишли у земљу. Дали се икад кајетће збој њој посиука?*

М. Д.: Сад можда и да. Али кад то посматрам из угла свог песничког пута, не кајем се. Данас не бих донео одлуку да побегнем. Остао бих с народом и са земљом. Можда ме на такво кајање наводи људска слабост, то што сам осетљивији, мање наиван, мање сањар.

[...]

Х. Ј.: *Дали сће се у младости љушили на оца и мушкарце његове генерације збој њоја што су дозволили да им земља исклизне из руку?*

М. Д.: Да. Данас их разумем, схватам да нису могли да учине ништа. Та је љутња залечена у неким другим песмама.

⁷ Ракаx је акроним за *reshima komonistit hadashah* [Нова комунистичка листа]. Формирана је 1965. као фракција унутар Макија, Комунистичке партије Израела, кад се превасходно палестинска струја одметнула у знак протеста због подршке коју партија пружа ционизму и Држави Израел.

Х. Ј.: *Да ли у интифади, коју је у великој мери изнела палестинска младост, видиће компензацију за социјално деградирање?*

М. Д.: Осећао сам нешто сасвим друго. Осећао сам да је интифада била једноставан, тачан и истинит одговор који је то питање вратио самој земљи, вратио садржај у његове оквире. Ослободила је палестински народ од учмалости коју им је дозволио PLO. Чак је и Палестинцима у Гази деловало да имају политичку престоницу, у Бејруту, и да из ње могу да добију помоћ и подршку. Радили су у Израелу и уживали у изобиљу. Њихова је савест била чиста, јер је у Бејруту постојао неко ко се борио за палестинско питање. А Арик Шарон, који је својевремено уништио Газу, сад је спасавао и њу и Западну обалу тако што је PLO бацио у море. Онда се у људима развио осећај да могу да се ослоне једино на себе, и то је на крају и сачувало PLO. У интифади сам видео побуну против лењости и ослањања на лидере. Побуну против дугог сна. Кад су људи узели ствари у своје руке, кренуло је као дећа игра, с једноставним и симболичким оружјем, а кад су то видели на телевизији – први пут да је телевизија донела ишта добро – то им је дало крила и прерасло у начин живота. Напоследку, интифада је нашкодила палестинском друштву. Постала је посао.

[...]

Х. Ј.: *„Ко најише своју причу џај башини/земљу рјечи, и у њој уносће њосјегује смисао!” (2022а: 376), тишетће у својој њоследњој књизи, Зашто си коња оставио самог?*

М. Д.: Тако је. Историју пишу моћни. Онај који пише први окупира место

или визију онога што је написано; управо он оставља свој печат у свести читаоца. У његовој је моћи да измени не само будућност другог, већ и његову прошлост.

Палестински мит мора бити конструисан у палестинској свести. Палестина мора бити исписана у њој. Други ју је исписао као свој „почетак” и то никад није доведено у питање. Како ја да испишем своје речи преко тог исписа? Наша је историја заустављена. Наша прошлост се, да тако кажем, налази у власништву другог, и на нама је да јој се вратимо и да се с њом повежемо. Једини пут који ја видим јесте кретање између митског и свакодневног.

Палестинине... У њесми „Драга ми се из сна буди” крсти учи њесника „ријечи[ма] чавала” (Derviš, 2022: 227). Огакле њошиче Ваше инџересовање за хришћанство?

М. Д.: Симболи у мом делу нису фиксни, нису коначни. Флексибилни су. Значење се мења у складу с оним што песма тражи. У мени као узорном Палестинцу налазе се све религије. Ја сам човек који је наследио земљу, пределе, културу и историју. Веома ми је драго што сам син овог места о којем су исписане легенде. Живим у једном рају симбола. Зато, без оклевања говорим као хришћанин и без оклевања посежем за јеврејском митологијом и наслеђем.

Х. Ј.: *А да ли њисање ѣаранџује конџролу над свешћом?*

М. Д.: Да. Зашто и Ви и читав свет мислите да је ваша истинска домовина Земља Израел? Зато што је Библија исписала причу о човечанству. Тај текст је оно што подупире вашу причу. Ко је свима вама дао право да тврдите да је ово ваша домовина? Библија. Оно што су Канаанци писали је изгубљено.

Х. Ј.: *У својим њесмама користишће бројне хришћанске симболе. Разајешџи Исус њојављује се као њерсонификација*

Но, Христос има једну додатну димензију: патњу. А он је становник Палестине. Зато је он за мене добар узор за то како се истрајава и опрашта. Како се објављују књиге о љубави и толеранцији према другима. И што је за поезију још важније: Он је умро и поново се уздигао. Сваке године умре и поново васкрсне. Читав наш живот је смена живота и смрти. Кад год у песми умрете, изнова се рађате. Христос је природан симбол: Он је Палестинац са становишта времена и места, универзалан са становишта духовности.

Х. Ј.: *И Јеврејин са сџановишџа по-рекла.*

М. Д.: Мени то не смета. Ратови између религија су ствар политике. Да ратујемо око тога које је боје небо, водили бисмо поетску битку. Хришћани ми не замерају то што сам у добрим односима с Исусом, зато што је битка између цркве и државе завршена. Кад користим муслиманске симболе, далеко сам пажљивији, веома пазим. Званични ислам је врло догматичан. У исламу нема интимизирања с пророцима. Све што је написано јесте коначно; они не праве разлику између религије и културе, нити прихватају културни приступ религији. Хришћани су флексибилнији. Зато сам и ја слободнији у својим односима са хришћанством.

Х. Ј.: *Ипак, шџа је џо шџо Вас вуче хришћансџву?*

М. Д.: Страдање. Више ми се допада реч страдање. Христос је поетичнији, зато што и јесте и није постојао. Рођен је из духа. Има мајку, али нема оца. Ближи је митологији од осталих пророка, а уједно и ближи људима. Волео је вино. Кад сам био дете, нисмо видели никакву разлику између хришћана и муслимана. Најбољи пријатељ мог деде био је сеоски свештеник. Ја волим Ускрс, волим поворку која иде до цркве. Као љубавни састанак.

Х. Ј.: *А сџаџус жрџве?*

М. Д.: Да, жртве, и она ће победити. Према исламском учењу, он није убијен. Убијен је неко трећи. Мој народ је жртва; Христос – један од синова ове земље – вратио се у живот. Све ове сене заводе ту песму.

Х. Ј.: *У Сјећању за заборав џишеџе следеће: „Нисам се раговао демонсџрацијама у Тел Авиву, који нам и даље одузима све наше улоџе. Од њих је убица и жрџва [...]. Побједник се џлашио да изџуби свој игенџиџеџ жрџве [...] Збоџ нас су викали, збоџ нас су џлакали” (Derviš, 2025: 120–121). Шџа је извор Вашеџ беса џрема Израелцима који су џроџесџовали док је џрајао раџ у Либану?*

М. Д.: Говорио сам о арапском свету у време опсаде, која се десила током Светског првенства. Арапске улице биле су преплављене фудбалом. На хиљаде људи изашло је напоље да се побуне против судије. Ко је тад био агресор? Израелци. Ко је изашао да протестује? Израелци. Читава утакмица, читава прича одиграла се на израелском терену. А где сам ја у свему томе? Негде иза кулиса. Ја сам само неко ко је предодреден да умре. Изражавао сам оштру критику арапског друштва, али то за мене није решило тај проблем... Арапи су се наслађивали фотографијама израелских протеста, као да они [Израелци] говоре у њихово име. У арапском свету све је било мртво. Та књига није само анализа једне политичке ситуације. То је панорамска књига о улогама жртве и злостављача. Бринуо сам се да ће ти протести, мада добри и позитивни, пажњу пресмерити на израелски терен и да ћемо ми остати у сенци... Хтео сам да кажем да жртви не остаје простор за протест, зато што неко други већ говори у њено име. Све што је добро потекло је одатле. Што се тиче зла које је ту постојало – добро га је потрло. Нисам желео да Израел прикажем у позитивном светлу. Био сам толико увређен да уопште нисам хтео да видим светлост која би с те стране допирала.

Х. Ј.: *Ти су Израелци уздрмали сће-реошћине које сће о њима имали.*

М. Д.: *Ја немам стереотип о Израелу. Нисам хтео да га ослободим његове моралне дилеме...*

Х. Ј.: *У њесми „Војник сања беле љиљане”, коју сће написали 1967, љишћају војника да ли би умро за домовину. А он одговара: „нићошћо! [...] научили су ме да волим њену љубав / а ја не осећих да је њено срце моје [...] моје средсћиво за љубав је љушка” (Дервиш, 2015: 24–25). Истћи шћај војник жели да живи у миру збој свој маленој сина, и шћо се њећа шћиче домовина није нишћа друћо нећо „кад љосрче кафу своје мајке” – за разлику од Арајина, који „омириса шћраву, іране, корење”. Зар не умањујетће везу између Израелаца и ове земље?*

М. Д.: *Разумем шта се крије иза овог питања. Не покушавам да избегнем одговор, али хоћу да Вас подсетим да су ме због ове песме жучно критиковали арапски уметници, зато што се коси с њиховим стереотипним виђењем Израелаца. Субјект у песми је војник којег сам познавао. Седели смо заједно једне ноћи и он ми је испричао причу о свом животу. Мрзео је државу и Министарство одбране – нешто што је непосредно након рата 1967. било неприхватљиво. Песма је одговор на стереотип. У израелском војнику који је требало да буде тенк, ја сам видео крв и месо. На то су [Арапи] гледали као на велику издају. Та прича је истинита. Тај је војник након рата отишао из земље.*

У израелском друштву постоји осећај да му недостају корени. То је једно новостворено друштво. Нису сви Израелци рођени у Израелу. Те 1967, држава

је била стара тек двадесет година. Немогуће је у једној или две генерације створити причу са коренима и културним референцама. Зато се љубав према земљи морала учити у оквирима израелског школства. Није било јеврејских земљорадника у Русији. То је нова, патриотска професија, настала у Израелу. Зато је и настао кибуц. Ово није критика. Није било праве физичке везе између јеврејске психе и земље која чини Ерец Израел. Ционистички покрет се толико упињао да убеди Јевреје да се држе тла, и то се и даље труди. Шта онда Ви хоћете да кажете? Ја хоћу да кажем да је то прва арапска песма која отвара простор за израелски глас.

Х. Ј.: *А шћћа шћај ілас каже? Да је за њећа домовина „сркање мајчине кафе”.*

М. Д.: *Тај глас каже да је он човек, да је људско биће, а не пушка. Да је његов однос са домовином потрага за сигурношћу, испијање кафе ујутру у тишини. Данас, то је мој палестински сан.*

Х. Ј.: *То је нешћо ново, рекла бих.*

М. Д.: *Тако је. Где ја то умањујем везу Јевреја са земљом? Није суштина песме то, већ да је војник људско биће. Не можете бити на мом месту и видети слику тог војника онако како је замишља мој читалац. Не покушавам да ту слику улепшам, али веома ме је дирнуо тај младић, који је прошао кроз страхоте рата и надао се да ће чути гугутање голубова с крова Министарства одбране. Нећу да Вас лажем па да кажем да ме узнемирава кад неко говори против државе. Ја то поздрављам. Нисам осећао никакву љубав према Држави Израел. Нити је сад осећам. И мислим да ме сви морате врло добро чути: не можете од*

Палестинца тражити да воли Државу Израел.

Х. Ј.: *Ја сам љоворила о односу љре-ма земљи. Нисам љоворила о држави.*

М. Д.: За Палестинце ово није Ерец Израел. Ово је Палестина. Страно тело је страно тело. Ми смо у мировном процесу, сви морају да преиспитају своја виђења сопствене историје, али немојте да Вас узнемирава то што је сваки Палестинац убеђен да Палестина припада њему. Сад прихвата да има партнера. То је огроман напредак. Немојте на то олако гледати. И немојте се узрујавати ако схватите да он Палестину сматра својом. Која друга земља је његова? У њој је рођен. Не зна за другу земљу. У његовим очима, ви сте сви улези. Пре колико сте година ви у њу пристигли?

Ви – ви сте у неком љренуљку боравили ту, а он не може ни да изброји колико година он већ љуборави. А није чак ни сасвим сигурно јесте ли ви заиста они [онај народ] или нисте. Да ли сте потомци краља Соломона? Прави мир је дијалог између две верзије догађаја. Тврдите да је ова земља одувек ваша, као да се историја није наставила док нисте били на њој, као да ту нема никога, и као да та земља има једну једину сврху – да чека на вас. Немојте ми наметати своју верзију, па нећу ни ја своју вама. Морам да прихватим да свако има право да исприча своју причу. А историја ће се смејати и вама и мени. Нема она времена за Јевреје и Арапе. Многи су народи овуда прошли. Добро је што је [историја] цинична.

Х. Ј.: *Овај војник каже: „Моје сред-сљво за љубав је љушка.“*

М. Д.: То је војникова професија. Без пушке израелска држава данас не би

постојала. Ако ценимо искрена признања – то је потребно рећи. Али кад то каже један Арапин, то не звучи добро.

Х. Ј.: *А шља су Ваша средсљва за љубав? У Вашој љубави има и мнољо насиља: „А ова је земља љљовљина чију ошљрицу љубим?“ Није ли Вам мржња наудила?*

М. Д.: Не. Моје средство за љубав је поезија. Кад у својој песми назрем сенку мржње, изменим стих. Не сме се никада писати из мржње. То је противно књижевности. Стих који цитирате је врхунац љубави: иако је ова земља гљљотина, ја је волим.

Х. Ј.: *У Сјећању за заборав кажељље следеље: „Сљљоља, немамо избора, осим да инсисљљирамо на садашњем сљљану нашељ љосљљојања: нашем оружју. Одређи их се, разоружало би нас од оруђа нашељ љосљљојања“ (Derviš, 2025: 85) – да ли сљље сљљремни да сљљанељље иза ове реченице коју су у љрошлосљљи изљљоворили бројни Израелци?*

М. Д.: У једном одређеном периоду, да. Могао бих је разумети. Јер историја не поступа на елегантан и правичан начин. Баланс између моћи и правде увек преваже на страну моћи. А моћ ствара правду. То је историја. Кад сведочимо некој историјској прекретници, тада патимо. Кад наследио неке историјске околности, тад смишљамо оправдања. У томе је разлика. Арапско присуство у Шпанији није било легално по мерилима правде, али се историја тако посложила. Сад сам ја сведок дијалога између присуства и одсуства. А као живи сведок који је нетом поникао из пређашњих историјских околности, не могу да прихватим неједнакост коју видим. Кад бих био само чиљшалац историје,

прихватио бих је. Наша се трагедија огледа у томе што смо сви сведоци једне историјске прекретнице, једног новог поретка у историји и географији. Зато сви полажу нека своја права и траже нешто за себе. Сад смо стигли до новог поглавља по имену мировни процес. Нажалост, више се вреднује процес него његов садржај. То је један прагматичан, каткад гнусан амерички израз. Вулгаран је. Тај процес води заједничком и подељеном читању заједничке и контроверзне историје овог места. А имамо једно место. Нажалост. Или на срећу. Не знам како да пишем песме о овом периоду. Читав је конфликт настао око једног истог места. Ви волите ово место и исказујете своју љубав према истим биљкама, истој трави, као да сте ја. Као да говорите у моје име. И то је моћ књижевности. Хебрејска и арапска поезија сустичу се у стиховима о пејзажу. Читав низ израелских песника исказује мој однос према пејзажу у песмама које сам и сâм могао потписати. Нећу наводити имена. Ратови између песника љући су од ратова између плесача. Не надмећем се ако пишем о истом месту или истој биљци. Али судбина нам је да боравимо и населимо се у истој метафори. И то је ново.

Х. Ј.: *Остјавише метафору њо стјрани.*

М. Д.: Молим лепо. И у стварности. С истом носталгијом. Кад се говори о повратку на земљу, не знате ко је Јеврејин, а ко Арапин. Ви сте се уздигли, извојевали победу захваљујући моћи пушке и – нећете поверовати шта ћу сад рећи – моћи моралности. Захваљујући моћи пушке били сте успешни. Захваљујући моћи камена, Палестинци су такође били успешни – у томе што су ту, ништа

више од тога. Стога, ако се разумемо на овај начин, створиће се предуслови за истинску дебату. Куцнуо је час за њу. Али немојте постављати предуслове. Нећу разговарати даље ако мислите да је Палестина ваша! Палестина је моја. И ја ћу тако мислити заувек. Одакле вама право да две стотине година верујете да је Земља Израел ваша? А колико је само култура, колико само империја тамо било! Никад нисте престали да сањате. У реду, сањајте. Али ваш је сан просторно и временски даљи него што су мени далеки и сан и место. Ја сам у изгнанству тек педесет година. Мој сан је живописан, свеж.

Х. Ј.: *Врло добро знаше да за снове време не важи.*

М. Д.: Знам какву моћ има сан. Но, могуће је и другачије сањати у будућности. Сањати да ће ова земља постати рај. Ова земља звана земља мира; у њој мира никад није било. Али немојте од нас тражити да правдамо своје присуство овде. Нисмо ми били освајачи. Данаас постоји одређена склоност да се Палестинци наводе на помисао да су погрешили у причама о властитој вези са земљом.

Х. Ј.: *Огакле Вам шо?*

М. Д.: То се испољава у виђењу ционистичког покрета као покрета за национално ослобођење. То није тачно. Он је био један комплексан, нерелигиозан насељенички покрет, повезан с комерцијалним интересима Запада. Мислите да је арапски ослободилачки покрет био неофашистички. Између та два становишта мора се успоставити дијалог. Овај мир од мене не захтева да променим своје читање историје ционизма и

став према њему. Ја морам да променим своје виђење будућности, али борба око прошлости се наставља. Само је језик постао истанчанији.

Чак и ако мислим да је Ваш деда био освајач, то не значи да нисам у стању да признам право да постојите. Свако од нас има неког деду освајача. Покажите ми једног недужног деду у читавој историји. Зашто онда морам да признам да је ционизам покрет за ослобођење? Ослобођење од кога? На чију штету?

Х. Ј.: *Немали број Израелаца говори о шрагедији једне њравде насупрот јерујо.*

М. Д.: Не прихватам то да су обе стране правичне. Правда се не бори против правде. Једна је правда. Више ми се свиђа ентитет против ентитета. Виђење против виђења. Право против права. Одсуство против присуства, или обротно. Али не правда против правде. То је највећа превара коју сам икада чуо, као и оно „да је Земља Израел земља без народа за народ без земље”. Две лажи. Зашто обнављамо тај конфликт? Да бисмо израелску свест ослободили илузије да су Палестинци изгубили своје колективно сећање. За Палестинце не постоји друга земља. А за Израелце су постојале многе друге земље. Колико је народа у вама измешано? Из колико земаља порекла сте дошли? Најмање педесет. А опет, историјске околности створиле су два ентитета у једној земљи и добро је што смо ступили у дијалог. Пустите историчара да говори. У супротном ћете угушити право на говор. То је културна димензија читавог тог питања. И она ће се опоравити од читавог низа бољки, илузија и лажи.

Х. Ј.: *Имала сам њрилике да чујем и Израелце који Палестинце виде као своју*

браћу у овој земљи. Да ли сће Ви у сшању да шако њосмашраше Јевреје?

М. Д.: Још увек не. Зато што сам од те земље одсечен већ двадесет шест година. Хелит, освајач је увек спремнији на опроштај. Он може себи да дозволи да буде умерен. Да сам ја однео победу, могао бих тако да говорим. Али у међувремену, ако изјавим тако нешто, немојте ми веровати. Постоје предуслови за љубав. Вољени мора да буде прихваћен, а не гладан. Тачно је да у љубави нема апсолутне једнакости, али се вољени мора осећати макар пожељним. Све досад, Палестинци се нису осећали прихваћено. Оно што говорите звучи ми предивно. Палестинци Вам морају рећи да сте им сестра и мора се радити на томе да се то разумевање и оствари. Али их пустите да негодују.

Х. Ј.: *Историја односа између интелектуалаца и моћи одувек се одликовала здравим антиционизмом. Зар не мислите да њосћеје историјски шренуци кад би њихова храброст шребало да буде изражена ујраво у форми њодршке и охрабрења, као кад су неки од нас њодржали Рабина и Переса?*

М. Д.: Наш задатак је да критикујемо процес. Нисам се противио споразумима из Осла. Износио сам своје резерве према њима. Не противим се миру. Хтео сам да се земља подели између два народа, а не да један део буде овде, а други тамо, у два одвојена гета. Само је култура гаранција правог мира. Подржавао сам лидере кад им је била потребна подршка. Сад кад су се осилили, моје је право да им не аплаудирам. Ако се успостави палестинска држава, бићу у опозицији. То је моје природно место.

Х. Ј.: *Када с'ће разіоварали с француским филозофом Жилом Делезом, ђи-шао Вас је следеће: „Заш'шо су Израелци огабрали хебрејски, а не неки друїи живи језик?” Ог'оворили с'ће му овако: „Тај избор је био део с'шварања великої ми'ша како 'цраво на ђовраїшак' у земљу Торе ђодразумева и линївис'їи'чка средс'їва: језик Торе.”*

М. Д.: Знам да су Израелци *огабрали* хебрејски језик. Ми се већ пет сати лепо слажемо и чини ми се да овај разговор не би имао смисла кад се не бисмо око нечег и сукобили. Избор хебрејског језика имао је за циљ да актуализује израелски национални идентитет. Не може се створити свест о истинском идентитету без заједничког језика. Хебрејски је постојао само у синагоги, у списима, можда у срцу. То је прелепо. Али то није био језик којим су људи комуницирали, као што још само неколико лудака и даље пише на латинском. Можда још увек постоји неко ко пише на асирском? Хебрејски је био готово тајна форма писма. Одвојена од друштва. Постојали су они који су га писали, али не и они који су га читали.

Х. Ј.: *Хебрејски никад није ђрес'їао да ђос'їоји, а уос'їалом, 'їо није била с'швар избора. То је био и језик чежње.*

М. Д.: Нисам стручњак за то питање.

Х. Ј.: *Нис'ће с'їручњак за чежњу?*

М. Д.: Језик чежње је некада био јидиш, зар не? Али је Држава Израел избрала хебрејски и опирала се јидишу. Делезово питање тицало се јеврејске генијалности. Мислио је да су Јевреји генијалци који су много допринели људској култури. Зашто је један број њих

пристао на то да буду одсечени од светске културе и да се затворе у гето хебрејског? То је филозофско питање које не треба олако схватати. Као филозоф, Ничеов ученик, [Делез] има право на то да се пита како култура може настати одабиром језика, из идеолошког импулса, и то успешно. То је само питање, ништа више.

Што се тиче израза „мит о праву на повратак”, који Вам је засметао – добро је што смо изашли из доба митова. Оно што је некада био мит сад је постало збиља. Ја сам заузет својим правом на повратак. Не могу ја бранити право Израелаца на повратак.

Х. Ј.: *Ваша ђесма „Друїи барбари ће доћи” завршава се с'їиховима: „Хоће ли се Хомер након нас ђоново рог'їи / ...и еїови своја вра'їа свима оїшвор'їи?” (Derviš, 2022a: 172). Како виг'їе хомерскої ђесника у соїс'їшвеном времену? Има ли данас мес'їа за еїску ђоезију?*

М. Д.: Нема места за хомерског песника, али има места за песника Троје. Његову песму нисмо чули. Нисмо чули тројанску верзију догађаја. Сигуран сам да је тамо било песника. Глас Хомера, победника, прогнао је чак и тројанско право да се жале. Трудим се да будем песник Троје. Да ли је то болно? Ја волим прогнане.

Х. Ј.: *Приїаз'їе, ђочиње'їе да звуч'їе као Јеврејин.*

М. Д.: Да је барем тако. Данас је то врло прихваћено. Увек постоје два лица истине. Чули смо грчку верзију. Чак смо чули и глас тројанске жртве из уста Еурипида, Грка. Ја трагам за песником из Троје. Троја још није испричала своју причу. Да ли држава која има велике песнике

има право на то да протера народ који нема песнике? Да ли је одсуство песника у неком народу довољан разлог да он буде прогнан? Да ли је поезија језик алузија, или је она један од инструментата моћи? Може ли неки народ бити јак без поезије? Син сам народа који до дана данашњег није признат; хтео сам да говорим у име онога ко је одсутан, у име песника Троје. У поразу има више инспирације и људског богатства него у победи. Има велике поезије у деструкцији. Кад бих био један од победника, изашао бих да демонстрирам у знак солидарности за жртвом.

Х. Ј.: *Јесће ли сиџурни?*

М. Д.: Ја сам то написао. „Нека Арафат заузме Тел Авив и ја ћу изаћи да демонстрирам против њега.” Знате ли какво је задовољство бити у исти мах победник и човек? Бити солидаран са пораженима? [...] Да ли знате зашто се зна за нас Палестинце? Зато што сте нам непријатељи ви. Да смо у рату с Пакистаном, нико не би ни чуо за мене. Зато имамо ту несрећу да нам је противник Израел, који има толико симпатизера широм света, и имамо ту срећу да нам је противник Израел, зато што су Јевреји центар света. Дали сте нам пораз, слабост и публицитет.

[...]

Х. Ј.: *Кад кажеће да бисће да будеће ђесник Троје, нема ли у џоме неке жеље за џоразом?*

М. Д.: Не. Тамо налазимо оно најважније. Тамо се може изговорити неизговорено, могу се рећи ствари које још нису изречене. Поезија је увек потрага за стварима које тек треба рећи. Ја Хомеру

немам шта да додам, али у мени је једна људска празнина, она је Троја, и она може бити моје полазиште. Пораз је кључ за посматрање људске судбине, посматрање какво није доступно победнику. Очајање приближава песника Богу, враћа га постању писања, првој речи. Оно поништава победникову моћ уништења, зато што је језик очајања јачи од језика наде. Речи Троје још нису изговорене, а поезија је почетак говора.

Х. Ј.: *Да ли сће чули за Књигу тужбалица? И џо је џесма за Троју.*

М. Д.: Истина. Али морате одабрати: да ли ћете бити Спарта, Атина или Троја. Не можете имати све.

[...]

Х. Ј.: У Једанаест планета... џишеће следеће: „ускоро ћемо џтрајати за оним џџо беше наша исџорија о вашој исџорији у далеким земљама” (Дервиш, 2015: 57). *Да ли је дошао џренуџак џоџраје? Како она расвеџљава везе између ове две исџорије?*

М. Д.: Време потраге је дошло. Сад се окрећемо једној будућности. Сад говоримо језиком једног новог света, економског просперитета, узајамног опроштаја. Мислим да је будућност јаснија од прошлости. Око прошлости ћемо се борити. То повезујем с оним што сам рекао о томе како свака страна има право на своју верзију догађаја. Кад се ступи у међународну партију снова, све супротстављене стране говоре истим језиком. Могао бих да напишем говор за сваку од присутних страна. Али мука је у томе одакле почети. Ми смо два најглупља народа у историји. Тако смо мали, тако неприхваћени, ми смо Јусуфи које браћа

мрзе. Конфликт је изазвала идеологија држава и личних исправа. Ми смо народи рођени за то да будемо опевани у песмама. Кад смо ступили у политичку утакмицу, тад смо кренули да се боримо. Кад склопимо мир, смејаћемо се читавој овој епизоди. Но, има ту једно питање које ме мучи: да ли смо доследни себи? Да ли смо довољно слободни да водимо независне ратове и склопимо независтан мир, или смо пиони у партији шаха? Некад смо желели да будемо Јевреји. Сад ви желите да будете Палестинци. Читав универзум сте стекли, зашто сад наједном хоћете да будете Палестинци?

Х. Ј.: *На шта мислише кад кажеше „да ли смо доследни себи?“*

М. Д.: Поезија увек мора да поставља то питање и да ускрати одговор на њега. Ова песма је о народу који се враћа, али се не проналази. Да ли сам некадашњи ја исти онај који се вратио? Чак се ни Одисеј није вратио као исти човек. Море га је изменило. Море и године. Није се вратио у исту кућу. Није затекао исту ону Пенелопу. Себе не проналазите два пута. Сваког дана сте неко други.

Х. Ј.: *Ко Вам је рекао да хоћемо да будемо Палестинци?*

М. Д.: Ви сте дошли у Палестину. Културно гледано, ви сте били светски народ. Да ли је застава важнија од Хомера? Нека историја одговори на то питање. А ми смо хтели да будемо Јевреји. Читав наш регион нас мрзи. Зато играмо игрице које можда забављају историчаре, али сам сигуран да ће нам за десет година досадити. Дотад ћемо стећи читав мит, читаву стварност, све ратове, сав мир. Чему ћемо тежити? Да ли ће бити

могуће ову рупу претворити у место где настаје музика? Не верујем. Бићемо нормални. А да бисмо били нормални, сви морају проћи кроз легенду и мит. Мислим да ћемо се након тога сви асимиловати у регион.

Х. Ј.: *У Једанаест планета... њишеше следеће: „Ја сам један од краљева завршешка... скачем са своја коња / у њоследњу зиму, ја сам њоследњи арайски уздах.“ Зар њесник нема групе мисије нећо да буде „краљ завршешка“ (2015: 57)?*

М. Д.: Та изрека потиче од Абу Абдулаха Мухамеда XII, последњег арапског краља Гранаде, који је, по приспећу на планину, погледао иза себе и заплакао. Шпанци су то уклесали у камен: Овде је Арапин последњи пут уздахнуо. Читава његова прича је трагична. Мајка га је наговорила на рат чији је исход био неизвестан. Могао је да бира: да прихвати мир, који није био ништа друго до предаја, или да претрпи пораз. Лако се у томе проналазим. Ја нисам „последњи арапски уздах“, али кад то напишем, саживим се с тим. Као да не припадам двадесетом веку.

У Вашем питању постоји једна врло важна димензија, а то је тема прошлости у поезији. Мислим да је поезија реакционарна форма писања. Она увек послушује гласове из прошлости, гласове којих више нема. Нема тог модернизма који потиче из садашњости. Прошлост је најмање флексибилно време. Морате се наћи у најстаријој улици у Паризу да би тон песме био модеран. Поезија која је одсечена од древне прошлости само је ехо који се не може вратити. У свакој је песми могуће читати историју поезије. Песник је први човек. Свака песма мора рећи да човек тренутно стиже у свој истински рај, да из њега

бива избачен, да се њему враћа. Равно-тежа између прошлости и будућности у поезији огледа се у следећем: што поезија даље залази у прошлост, то је ближе будућности. Никаква се поезија не рађа из „америчког стила живота”.⁸ Што се даље враћате у канаанску, сумерску историју, то ћете бити боље повезани с коренима. Ниједно се парче земље никад не осуши докраја. Чак и кад слушате неку песму на радију, ако вас не подсећа на неко далеко место, неће вас дотаћи.

Х. Ј.: *А ђесник је краљ завршејка?*

М. Д.: Као песник сам се осећао као последњи краљ на страници историје. Поистовећивао сам се с човеком који је био андалузијски Хамлет. Он не зна [шта му је чинити]; борити се или не борити се? Па је зато његова мати изрекла чувени стих: „Плачеш као жена над краљевством које ниси одбранио.”⁹ Знала је да ће изгубити, а натерала га је на борбу. То је управо оно што се сад дешава. Истина нема само једно лице. Ниједан историчар нема шта да му замери. Његов страх, оклевање и пораз могу се разумети. Било је оних који су му рекли: Убиј се. Буди човек од врлине. И тако је између врлине и прагматичности овај човек постао арапски Хамлет. И свака га генерација проклиње. Са Гранадом је било свршено. Сва се арапска култура тамо завршила. И како треба човек да одреагује на такво искушење? Да спасе себе. Пустили су га да побегне. Обећали су му мало краљевство, а онда су га издали.

⁸ У оригиналном тексту, овај је израз на енглеском.

⁹ Ова реченица се обично наводи у следећем облику: „Плачеш као жена за краљевством које ниси одбранио као мушкарац.” (Прим. ђрев.)

Х. Ј.: *„Ко сам ја након ноћи сѡранца?” (Derviš, 2022a: 280). Ко сѡе Ви?*

М. Д.: Опала! На то питање песма не даје одговор. Ја нисам ја. Ако у мом идентитету нема странца, себе нећу препознати. Себе могу дефинисати само кроз дијалектички однос између себе и другог. Кад бих био сам, без свог сабрата, шта бих био у стању да разумем? Био бих испуњен самим собом, читавом својом истином, без дуализма.

Откако сам отишао из Андалузије, трагам за одговором на то питање, откако сам напустио историју другог, историју свога сабрата. Отад па све до данас трагам за својим местом у историји и далеко сам од тога да га нађем. Стојим изван историје свога сабрата и изван историје самога себе.

[...]

Х. Ј.: *Говорише о грујом, а шај грују је најчешће Палесѡинац. Има ли у Вама данас месѡа за грујоѡ који би био Јеврејин, Израелац?*

М. Д.: Не могу да побегнем од оног дела свог идентитета који је под окупацијом Израелца. Он постоји, ма шта ја о њему мислио. И физичка и психолошка је чињеница. Израелци су изменили Палестинце и обратно. Израелци нису исти они људи који су дошли, а Палестинци нису они исти људи који су некад били. У једном постоји други. Кад Израелца у мени више не би било, да ли би се мој идентитет урушио? Претпостављам да ме то питате. Не бих да се упуштам у ту врсту питања. На крају крајева, син сам арапске културе. Да нисам овде, у овом историјском тренутку, био бих у Мароку или Јемену. Зато морате знати да ни Израелци из јучерашњице ни нови Израелци немају моћ да

ме склоне. То је зато што су моје исправе непрегледне и протежу се од Атлантског океана до Јемена. Имам куда да побегнем, где да умрем, и где да се изнова родим. Сад говоримо о израелској компоненти палестинског идентитета. То је један мултивалентан, хетероген елемент. Мени треба хетерогеност. Она ме обogaђује.

Други [aħer] је и одговорност [aħarayut] и тест. Заједно чинимо нешто ново у историји. Судбина нас је позвала...

Х. Ј.: *Нашѐрала...*

М. Д.: Најпре нас је натѐрала, сада нас позива – како је само учтива сада! – да је сагледамо на другачији начин. Дали ће се из та два начина изродити трећи? У томе је тест.

[...]

Х. Ј.: *Шта за Вас значи хебрејски?*

М. Д.: Хебрејски је први страни језик који сам научио, кад сам имао десет или дванаест година. На том сам језику говорио са странцима, с полицајцима, са војном управом, с наставницима, са затворским стражарима, с љубавницама. Зато он не представља језик освајача, јер сам на њему изговарао речи из љубави. То је и језик мојих пријатеља. Мој однос с њим је чист. Отворио ми је врата европске књижевности. На хебрејском сам читао Лорку, па и Назима Хикмета, који је у левичарским круговима био обавезна литература. Грчке трагедије сам

први пут читао на хебрејском. То је и језик из мојих сећања на детињство. Кад читам на хебрејском, он ме подсети на то место. Са собом донесе тај пејзаж. Многи моји пријатељи из Европе љубоморни су што Библију могу да читам у оригиналу. Нисам престао да читам на хебрејском, чак ни израелске новине. И занима ме књижевност на хебрејском, нарочито поезија. Надам се да ћу у духу тог језика моћи да проговорим. Немам никакав комплекс у вези са тим.

[...]

Х. Ј.: *Да ли је изјанансѐво љрерасло у маску?*

М. Д.: Не. Сад сам на испиту: могу да бирам између вањског или унутарњег изгнанства, вањске или унутарње домовине – не знам шта хоћу. Изгнанство у мени куца тако снажно, можда га донесем са собом у земљу.

ИЗВОРИ:

- Дервиш, Махмуд. (2015). *Осџашаџ живоџа – изабране љесме*. (Татјана Ботић, прев.). Нови Сад: Културни центар Новог Сада.
- Derviš, Mahmud. (2022). *Sabrana djela I*. (Džemo Redžematović, prev.). Podgorica: Horizonti – Centar za međukulturno razumijevanje.
- Derviš, Mahmud. (2022a). *Sabrana djela II*. (Džemo Redžematović, prev.). Podgorica: Horizonti – Centar za međukulturno razumijevanje.
- Derviš, Mahmud. (2025). *Sjećanje za zaborav*. (Džemo Redžematović, prev.). Podgorica: Horizonti – Centar za međukulturno razumijevanje.

(С енілеској љревела
Викџорија Кромбхолиц)